

Marcin Pryciak
(Poznań)

PRAWO DO PRYWATNOŚCI

ABSTRAKT

Ochrona sfery życia prywatnego zaliczana jest do praw człowieka pierwszej generacji i jako prawo fundamentalne podlega ochronie w większości współczesnych systemów prawnych. Prawo do ochrony prywatności zagwarantowane jest w prawie międzynarodowym, prawie europejskim oraz w polskim systemie prawnym. Prywatność w ujęciu normatywnym zakłada uprawnienie jednostki do kształtowania sfery prywatnej życia, aby była ona wolna od ingerencji i niedostępna dla innych. Współczesne państwa rozbudowują w znaczącym zakresie instrumenty prawa ochrony prywatności, ale jednocześnie znajdują powody, aby w te prawo mocno ingerować.

SŁOWA KLUCZOWE: prawo do prywatności, prawa człowieka, prawo międzynarodowe, prawo europejskie, prawo konstytucyjne, osoba

Jednostki ingerujące w sprawy osobiste innych ludzi istnieją w każdej społeczności. Zmiany zachodzące we współczesnym świecie i rozwój technicznych środków zbierania, gromadzenia i wyszukiwania informacji dotyczących innych osób sprawia, że bardzo silnie wzrasta konieczność prawnej ochrony ludzkiego prawa do prywatności. Istnieje zatem konieczność do wyznaczenia i zagwarantowania sfery życia osobistego, przynależnego każdemu człowiekowi, w którą nikt nieupoważniony nie będzie ingerował. Każdy z nas ma bowiem prawo dysponowania sobą, prawo do niezakłóconego rozwijania własnej fizycznej i psychicznej tożsamości, a zatem życia własnym życiem, kształtowanym według własnej woli i niezależnym w określonym zakresie od wpływów zewnętrznych.

Pojęcie prawa do prywatności

Prawo do prywatności zalicza się do praw człowieka pierwszej generacji, a sfera prywatności życia jako odrębne dobro prawne podlega obecnie ochronie w większości współczesnych systemów prawnych. Jak słusznie zauważa Joanna Braciak, literatura przedmiotu akcentuje dwa główne podejścia do kategorii prywatności. Pierwsze akcentuje konieczność zwiększenia form i zakresu poziomu ochrony prywatności. Wynika to przede wszystkim z liberalnego poglądu, że istnieje różnie definiowana sfera życia niepodlegająca kontroli ze strony państwa oraz innych osób. Drugie podejście pragnie ograniczyć sferę prywatności, uzasadniając to działalnością wyspecjalizowanych instytucji państwowych, zwalczających zagrożenia wymierzone w bezpieczeństwo społeczeństwa i całego państwa¹. Argumenty te nabierają szczególnego znaczenia w czasach rozwoju przestępczości zorganizowanej, a także ciągłego zagrożenia terrorystycznego, które staje się nową formą wojny globalnej.

Kwestia prywatności wiąże się z interesem własnym jednostki, jej dobra oraz działań podejmowanych przez nią w celu ochrony tej wartości. Prywatność dotyczy także sfery działalności jednostki, która nie podlega kontroli zewnętrznej. Zatem pojęcie to możemy definiować jako przestrzeń wolnego poruszania się, domena autonomicznej aktywności, która wolna jest od kontroli innych podmiotów. Obejmuje ona przestrzeń fizyczną, przedmioty, budowle, do których inni nie mają dostępu. W zależności od systemu społeczno-kulturowego, w jakim funkcjonuje jednostka, sfera prywatności jest różnie określana w zakresie interakcji, stopnia dystansu i poziomu izolacji². Prywatność w sensie normatywnym zakłada uprawnienie jednostki do kształtowania sfery prywatnej życia, aby była ona wolna od ingerencji i niedostępna dla innych. Prawo to obejmuje możliwość nawiązywania i utrzymywania relacji z innymi, m.in. w celu rozwoju własnej osobowości. Jak zauważa Marek Safjan, „prywatność ma podlegać ochronie właśnie dlatego i tylko dlatego, że przyznaje się każdej osobie prawo do wyłącznej kontroli tej sfery życia, która nie dotyczy innych, a w której wolność od cieka-

1 J. Braciak, *Prawo do prywatności*, [w:] B. Banaszak, A. Preisner (red.), *Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP*, Warszawa 2002, s. 278.

2 *Ibidem*, s. 278.

wości innych jest swoistą *conditio sine qua non* swobodnego rozwoju jednostki³.

W literaturze przedmiotu możemy zauważyć mnogość terminów odnoszących się do analizowanej problematyki: sfera osobista człowieka, prawno-osobista sfera własna, sfera intymności czy obszar tajności. Idea prawa dotycząca ochrony sfery życia prywatnego zmieniała się w zależności od państwa, systemu prawnego, koncepcji zgłaszanych w nauce czy zmian kulturowo-religijnych. Prowadzi to do wniosku, że nie został wykształcony jeden uniwersalny system ochrony prywatności.

Zagadnienia prawa i ochrony prywatności w doktrynie formalno-prawnej rozwijały się od końca XIX wieku. Myśl ludzka dotycząca tej kategorii pojęciowej rozwijała się jednak już w czasach starożytnych np. w Biblii, i w perspektywie czasowej możemy ją dostrzec w różnych ideach myślicieli filozoficzno-politycznych, kształtowanych w perspektywie wieków. Pomijając złożoność i różnorodność doktryn polityczno-prawnych odnoszących się do omawianego zagadnienia, należy zauważyć, że po raz pierwszy charakterystyka prawa do prywatności pojawiła się w 1890 r. dzięki amerykańskim profesorom prawa – V. Brandeisowi i E. Warrenowi, którzy określili ją jako uprawnienie do wyłączności, odrębności tajemnicy i samotności (*a right to be alone*)⁴. Kategoria prywatności (*privacy*) jest więc koncepcją powstałą na gruncie prawa anglosaskiego. Innym badaczem, który zajmował się zagadnieniem „prywatności”, jest Joseph Kohler, który w 1907 roku zdefiniował to pojęcie jako swoboda rozporządzania informacjami na swój temat, w odniesieniu jednak do tajemnicy korespondencji⁵. Od tego czasu możemy zaobserwować wzrost zainteresowania tym zagadnieniem prawnym, który jest spowodowany bardzo wieloma czynnikami. Jednym z nich są z pewnością doświadczenia wojen i długiego funkcjonowania systemów totalitarnych. XX wiek cechował się zanegowaniem praw człowieka i deprecjacją jego wartości – także jako podmiotu prawa. Do innych czynników możemy zaliczyć rozwój techniki, który niewątpliwie zwiększa jakość życia człowieka, nosząc jednocześnie zagrożenia związane z innym, o wiele większym zakresie funkcjonowania człowieka

3 M. Safjan, *Prawo do ochrony życia prywatnego*, [w:] *Szkola Praw Człowieka*, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Warszawa 2006, s. 211 i n.

4 S.D. Warren, L. Brandeis, *The Right to Privacy*, *Harvard Law Review*, vol. IV, December 1890, s. 193–220.

5 J. Braciak, *Prawo do prywatności*, [w:] B. Banaszak, A. Preisner (red.), *Prawa i wolności...*, s. 291.

w sferze społecznej i publicznej niż do tej pory. Człowiek, będąc istotą społeczną, ma potrzebę bycia wśród innych ludzi, ale powinien mieć też zagwarantowaną możliwość samotności, izolacji, odrębności, spokoju, odpoczynku. Możliwość zaspokojenia tych potrzeb jest jednym z podstawowych elementów warunkujących jakość życia współczesnego człowieka.

Trudno jest znaleźć precyzyjną definicję pojęcia prywatności w systemach prawnych poszczególnych państw, ponieważ ustalenie pojęć prawnych jest w większej mierze domeną doktryny prawa i orzecznictwa niż ustawodawcy⁶. Autorzy podejmujący tę problematykę skupiają się przede wszystkim na określaniu sfer, które należy chronić za pomocą rozwiązań prawa do prywatności. Inne podejście akcentuje i określa listę działań, które naruszają sferę życia prywatnego jednostki. Prawo do prywatności jest pojęciem bardzo złożonym i szerokim, obejmującym: życie rodzinne, mir domowy, dobra osobiste człowieka, integralność człowieka, ochronę danych osobowych, tajemnicę korespondencji i treści komunikatów, sferę intymną osoby ludzkiej. W polskim piśmiennictwie naukowym możemy znaleźć definicję prywatności sformułowaną przez A. Kopffa: „dobrem osobistym w postaci życia prywatnego jest to wszystko, co ze względu na uzasadnione odosobnienie się jednostki od ogółu służy jej do rozwoju fizycznej lub psychicznej osobowości oraz zachowania osiągniętej pozycji społecznej”⁷. Sfera życia prywatnego w opinii Kopffa dzieli się na dwie „podsferę”: sferę intymnego życia osobistego oraz sferę prywatnego życia osobistego. Poza ich zakresem rozciąga się sfera powszechnej dostępności. Do pierwszej sfery autor zalicza przeżycia osobiste człowieka, o których dana osoba przekazuje informacje jedynie najbliższym osobom. Okoliczności te dotyczą wewnętrznej, intymnej sfery przeżyć jednostki i w zasadzie żadne okoliczności nie mogą stanowić usprawiedliwienia do wnikania w nią. Szerzej zaś należy pojmować sferę życia prywatnego. Zalicza się do nich okoliczności i zdarzenia z życia osobistego i rodzinnego, które z reguły są udostępniane gronu rodziny, przyjaciół, znajomych i przeznaczone są dla tych właśnie osób. Sfera ta nie podlega także ochronie w tak ścisłym zakresie i istnieją przesłanki uzasadniające ingerencji w tą strefę osób trzecich. Sfera powszechnej dostępności jest poza ochroną⁸.

6 J. Hołda, Z. Hołda, D. Ostrowska, J.A. Rybczyńska, *Prawa człowieka. Zarys wykładu*, Warszawa 2008, s. 114.

7 A. Kopff, *Koncepcja prawa do intymności i do prywatności życia osobistego (zagadnienia konstrukcyjne)*, [w:] *Studia Cywilistyczne*, t. XX, Kraków 1972.

8 K. Degórska, *Prawo do ochrony życia prywatnego i rodzinnego*, [w:] A. Florczak, B. Bolechów (red.), *Prawa i wolności I i II generacji*, Toruń 2006, s. 147.

Inne podejście reprezentowane przez amerykańskiego badacza W. Prossera próbuje określić w sposób negatywny kategorie naruszeń prywatności: 1) ingerencja w sferę odosobnienia–samotności oraz w sferę spraw prywatnych, 2) kłopotliwe ujawnianie faktów z życia prywatnego danej osoby, 3) ujawnianie i rozpowszechnianie fałszywych faktów dotyczących danej osoby, będącej osobą publiczną, 4) wyłączenie jednostki z jej własnej tożsamości (np. rozpowszechnianie cudzego wizerunku bez zgody osoby zainteresowanej)⁹.

Podejście to wydaje się niepełne, ponieważ skupia się tylko na prywatności w odniesieniu do jej aspektu informacyjnego, pomijając inne cechy charakterystyczne dla tego zjawiska. J. Thomson definiuje prawo do prywatności jako pochodną innych praw: prawa własności i nietykalności osobistej¹⁰. Inna grupa badaczy sprowadza prywatność do tożsamości intymnej jednostki, a według nich najpoważniejszą formą naruszenia prywatności jest naruszenie autonomii seksualnej jednostki¹¹. Kolejne koncepcje identyfikują prywatność z kontrolą informacji o swoim życiu osobistym. Prawo do prywatności definiowane jest tutaj jako uprawnienie jednostki do określenia, kiedy, w jaki sposób oraz w jakim zakresie zasób informacji jej dotyczący może być udostępniany innym¹². R. Gavison konstruuje własną definicję idealnej prywatności, uzależniając jej zaistnienie od trzech czynników: gdy nikt nie ma dostępu do żadnej informacji o jednostce, nikt nie ma do niej fizycznego dostępu oraz nikt nie zwraca na nią uwagi¹³. Ta ciekawa idea wydaje się niemożliwa do realizacji w praktyce we współczesnym państwie.

W literaturze przedmiotu podkreśla się, że ochrona prywatności zakładająca prawo wyłącznej kontroli osoby nad określoną sferą życia powinna być postrzegana w dwóch podstawowych płaszczyznach: w odniesieniu do stosunków jednostki z innymi jednostkami (układ horyzontalny) oraz w relacjach jednostka–władza publiczna (układ wertykalny)¹⁴.

9 W.L. Prosser, *Privacy*, California Law Review, 1960, nr 48, s. 384.

10 J. Thomson, *The Right to Privacy*, Philosophy and Public Affairs, 1975, t. 4, s. 308.

11 J. Braciak, *Prawo do prywatności*, [w:] B. Banaszak, A. Preisner (red.), *Prawa i wolności...*, s. 295.

12 *Ibidem*, s. 296.

13 W. Sokolewicz, *Prawo do prywatności*, [w:] L. Pastusiak (red.), *Prawa człowieka w Stanach Zjednoczonych*, Warszawa 1985, s. 253.

14 M. Safjan, *op. cit.*, s. 213.

Istnieje problem w precyzyjnym określeniu bardzo szerokiego zakresu znaczeniowego prawa do poszanowania życia prywatnego. Wskazana w tym względzie jest analiza orzecznictwa organów międzynarodowej ochrony praw człowieka, a przede wszystkim obszernego orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, odnoszącego się do art. 8 Europejskiej Karty Praw Człowieka. Na podstawie tego artykułu Trybunał bada i formułuje ogólne twierdzenia, które określają istotę chronionej wartości, co niewątpliwie pozwala definiować pojęcie „życia prywatnego”. Przykładem może być sprawa *Pretty (Pretty v. Zjednoczonemu Królestwu, wyrok z 29 kwietnia 2002 r., skarga nr 2346/02)*, w której Trybunał określa, że pojęcie to składa się na fizyczną i psychologiczno-psychiczną integralność osoby i może odnosić się także do fizycznej i społecznej tożsamości jednostki¹⁵. W innej sprawie – *Van Oosterwijck przeciwko Belgii* – Trybunał zdefiniował prawo do prywatności jako uprawnienie i prawo do życia w sposób zgodny z wolą danej jednostki i bez rozgłosu. Poszanowanie życia prywatnego zawiera także prawo do nawiązywania i rozwijania kontaktów z innymi ludźmi. Orzecznictwo w omawianej kwestii jest bardzo bogate i stanowi ważne odniesienie w ochronie praw do życia prywatnego.

Najbardziej charakterystycznym i istotnym elementem prawa do prywatności jest prawo do odosobnienia. Można je zdefiniować jako uprawnienie jednostki do kształtowania własnej sfery prywatnej życia, aby była ona wolna od ingerencji i niedostępna dla innych. Sfera ta jest przedmiotem ochrony, ponieważ przyznaje się każdej osobie prawo do wyłącznej kontroli tych sfer życia, które nie odnoszą się do innych, a w których niezależność od ciekawości innych warunkuje rozwój i prawidłowe funkcjonowanie jednostki. Do zakresu pojęciowego tego prawa włącza się także inne przejawy intelektualnych czy materialnych praw człowieka. W literaturze przedmiotu funkcjonuje pogląd, iż każde naruszenie praw jednostki jest naruszeniem jej prywatności. Ochrona prywatności życia jednostki nakłada się często z innymi sferami podlegającymi ochronie prawnej.

Kategorię prywatności można także odnieść do sfery życia rodzinnego jednostki. Ochrona tej sfery opiera się na zakazie arbitralnej ingerencji w rodzinę i prawo do ochrony prawnej przed taką ingerencją. W tym zakresie można wyróżnić następujące naruszenia: z zakresu stanu

15 M. Balcerzak, S. Sykuna, *Leksykon ochrony praw człowieka*, Warszawa 2010, s. 562.

cywilnego, nazwiska jako wyrazu przynależności do danej rodziny, naruszenia lub rozpowszechniania informacji dotyczących relacji wewnątrzrodziny lub statusu materialnego jej członków, prawo do ujawniania ojcostwa. Prywatność obejmuje także wszelkie fakty i dane o najbardziej osobistych przymiotach osoby, a więc o życiu seksualnym, stanie zdrowia czy przeszłości¹⁶. Ochrona rodziny jest problemem szerokim obejmującym różnorodne gwarancje w sferze praw obywatelskich, politycznych, gospodarczych, socjalnych czy kulturowych. Prawo do poszanowania życia rodzinnego stanowi wyodrębniony i autonomiczny składnik szerszego prawa do ochrony prywatności.

Innym składnikiem życia prywatnego jest poszanowanie korespondencji, która w dzisiejszych czasach może mieć bardzo zróżnicowane formy (listy tradycyjne, maile, smsy i inne). Prawo do poszanowania korespondencji oznacza prawo do zachowania w tajemnicy treści przekazu wysłanego do oznaczonego adresata, jeśli taka jest wola nadawcy. Nie ma tu znaczenia w jaki sposób treść korespondencji jest przekazywana (za pomocą poczty, urządzeń komunikacyjnych czy teleinformatycznych)¹⁷. Jednostka ma prawo swobodnego komunikowania się i nawiązywania kontaktu z innymi osobami, niezależnie od środka porozumiewania się. Prawo to nawiązuje jednocześnie do prawa wolności wypowiedzi i wyrażania opinii. Obejmuje ono także wolność posiadania poglądów oraz otrzymywania i przekazywania informacji i idei, jak również ochronę miejsca zamieszkania. Miejsce to traktowane jest szczególnie, ponieważ powinno ono być niedostępne dla innych osób bez zgody osoby w niej zamieszkującej. Miejscem zamieszkania może być każde miejsce przebywania, bez względu na to, czy dana osoba ma tytuł prawny do nieruchomości, czy nie. Innym istotnym składnikiem opisywanego prawa jest ochrona życia rodzinnego i prawo do zawarcia małżeństwa. Podstawą funkcjonowania życia rodzinnego jest odpowiednio kształtowana prywatność. Sfera ta jest sferą odrębną, prywatną dla rodziny (prywatność grupy) i jest chroniona przed nieuprawnioną, bezprawną ingerencją osób trzecich, niebędących członkami rodziny.

Podsumowując ten wątek rozważań, możemy wymienić sytuacje, które naruszają prywatność; są nimi: ingerencja w życie prywatne, rodzinne

16 K.W. Kubiński, *Ochrona życia prywatnego człowieka*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, 1993, z. 1, s. 65 i n.

17 B. Gronowska, T. Jasudowicz, *Prawa człowieka i ich ochrona*, Toruń 2010, s. 370.

lub domowe, naruszenie integralności psychicznej lub fizycznej jednostki, jej wolności przekonań, obyczajów, naruszenie czci, honoru lub zdobytej opinii, ukazanie kogoś w niekorzystnym świetle, ujawnienie intymnych faktów odnoszących się do życia prywatnego, naruszenie korespondencji lub ujawnienie informacji uzyskanych od zainteresowanego w warunkach poufności, niepokojenie i nękanie drugiej osoby, podsłuchiwanie, śledzenie, narzucanie swego towarzystwa, przywłaszczanie sobie cudzego nazwiska, pseudonimu lub osiągnięcia, rozpowszechnianie cudzego wizerunku¹⁸. Katalog tych naruszeń nie jest oczywiście pełny, ale jego zakres pokazuje, jak szeroko interpretowane jest omawiane zagadnienie.

Międzynarodowe standardy ochrony prawa do prywatności

Ochrona sfery życia prywatnego zaliczana jest przez akty międzynarodowe dotyczące praw człowieka do katalogu praw fundamentalnych, a zatem chronionych. I tak odpowiednio:

artykuł 12 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka stwierdza: „Nikt nie będzie poddany arbitralnemu wkraczaniu w jego życie prywatne, rodzinę, mieszkanie lub korespondencję, ani też zamachom na jego honor i reputację. Każdy jest uprawniony do ochrony prawnej przed takim wkraczaniem lub takimi zamachami”. Artykuł 17 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych zaś stanowi: 1. „Nikt nie będzie poddany arbitralnej lub bezprawnej ingerencji w jego życie prywatne, rodzinne, mir domowy czy korespondencję, ani też bezprawnym zamachom na jego część i dobre imię. 2. Każdy ma prawo do ochrony prawnej przed tego rodzaju ingerencją lub zamachami”. Artykuł 8 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka określa natomiast najbardziej rozbudowaną regulację opisywanych zagadnień, stanowiąc, że: 1. „Każdy ma prawo do poszanowania swojego życia prywatnego i rodzinnego, swojego mieszkania i swojej korespondencji. 2. Niedopuszczalna jest ingerencja władzy publicznej w korzystanie z tego prawa, z wyjątkiem przypadków przewidzianych przez ustawę i koniecznych w demokratycznym społeczeństwie z uwagi na bezpieczeństwo państwowe, bezpieczeństwo publiczne oraz dobrobyt gospodarczy kraju, ochronę porządku i zapobieganie przestępstwom, ochronę zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności innych osób”. Zawarcie ochrony prywatności w katalo-

¹⁸ J. Braciak, *Prawo do prywatności*, Warszawa 2004, s. 112.

gu praw fundamentalnych związane jest ze sferą regulacji określających relacje państwo–jednostka, określając zarazem pewien minimalny standard rozwiązań normatywnych, jakie powinny być w każdym państwie. Standard ten powinien gwarantować nienaruszalność sfery prywatności jednostki zarówno w odniesieniu do relacji z państwem, jak i innymi jednostkami.

Jak stwierdza L. Leszczyński, regulacja Konwencji jest unormowaniem najbardziej zwięzłym, co dotyczy metody formułowania jej tekstu normatywnego oraz precyzowania standardów poprzez orzecznictwo Trybunału. Regulacja wyróżnia sferę prywatności *sensu stricto* oraz sfery prywatności odnoszącej się do stosunków rodzinnych, mieszkania oraz korespondencji. Wyraźnie jest zatem określona osobista perspektywa treści każdego w wyróżnionych w Konwencji aspektów tego prawa¹⁹.

Jak zauważa M. Safjan, prywatność, mimo że jest wartością powszechnie chronioną, nie podlega jednocześnie ochronie absolutnej. Europejska Konwencja Praw Człowieka w ust. 2 art. 8 precyzuje przesłanki, które mogą usprawiedliwiać w demokratycznym państwie ingerencję, w granicach koniecznych w korzystanie z tego prawa przez władzę publiczną. Są to następujące przesłanki: interes bezpieczeństwa narodowego, bezpieczeństwo publiczne i dobrobyt gospodarczy kraju, zapobieganie zamieszkom lub przestępczości, ochronę zdrowia i moralności, ochronę praw i wolności innych osób. Tak szeroki zakres przyczyn ma charakter skończony – wyczerpujący, co oznacza, że inne względy poza wymienionymi nie mogą być podstawą naruszenia tej specyficznej sfery życia ludzkiego²⁰. Należy tu jednak zauważyć, że zwroty użyte są w dużym stopniu niedookreślone, co może powiększać zakres i celowość ingerencji władzy publicznej w sferę prywatności.

Z ochroną życia prywatnego związane jest także prawo do przemieszczania się oraz wyboru miejsca zamieszkania. Jest ono regulowane odpowiednio w art. 2 Protokołu nr 4 do Konwencji, art. 45 Karty oraz art. 52 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej²¹. Jednym z zasadniczych praw UE jest wspólnotowa zasada swobody przepływu osób, która została wyrażona w art. 39 i nast. TWE.

19 L. Leszczyński, B. Liżewski, *Ochrona praw człowieka w Europie – szkic zagadnień podstawowych*, Lublin 2008, s. 88.

20 M. Safjan, *op. cit.*, s. 214.

21 Dz.U. nr 78, poz. 483.

Prawo do prywatności obejmuje także najbardziej intymny element funkcjonowania człowieka, jakim jest życie seksualne. W skład sfery seksualności zalicza się problematykę identyfikacji płciowej, orientacji seksualnej czy szerzej całego życia seksualnego. Ze względu na swój intymny charakter sfera ta powinna być szczególnie chroniona przed ingerencją. Prawo do poszanowania prywatności nie dotyczy stosunków seksualnych uprawianych zawodowo za wynagrodzenie. Mimo że art. 8 Konwencji wymaga szczególnie ważnych względów, uzasadniających ingerencję państwa w sferę prywatną, literatura przedmiotu wskazuje, iż istnieją sfery dotyczące orientacji i aktywności seksualnej, uzasadniające ingerencję. Jest to uzasadnione ochroną moralności publicznej, a także zdrowia dzieci i młodzieży²². Jak pokazują doświadczenia sądownictwa państw zachodnioeuropejskich, wzrasta liczba spraw sądowych dotyczących tej specyficznej sfery życia ludzkiego, w której powodami są osoby z mniejszości seksualnych.

Europejskie standardy ochrony praw do prywatności związane są z ukształtowaniem warunków sprzyjających zaspokajaniu potrzeb oraz spełnianiu swojej osobowości w sposób zgodny z wolą jednostki i umożliwiający prawo wyboru we wszystkich sferach życia²³. Prawo do ochrony prywatności nierozzerwalnie łączy się z innymi prawami Konwencji, ustanawiając ogólne ramy np. prawa do ochrony życia (art. 2), zakazu tortur, nieludzkiego i poniżającego traktowania i karaniania (art. 3), zakazu niewolnictwa i pracy przymusowej (art. 4) czy prawa do wolności osobistej i bezpieczeństwa osobistego (art. 5). Według L. Leszczyńskiego: „wszędzie tam, gdzie prawo ma wymiar osobisty, w sensie istoty, możliwość realizacji oraz funkcjonowania, prywatność będzie odgrywała rolę kryterium dodatkowego, wzmacniającego zwykle treść kryterium chronionego przez jedno z takich praw”²⁴.

Należy zauważyć, że okres po zakończeniu II wojny światowej to dla Europy Zachodniej czasem wzmacniania praw człowieka. Prawa i wolności obywatelskie stały się istotnymi częściami składowymi ustrojów konstytucyjnych państw europejskich. Cechą charakterystyczną obser-

22 J. Braciak, *Prawo do prywatności*, [w:] B. Banaszak, A. Preisner (red.), *Prawa i wolności...*, s. 307.

23 A. Redelbach, *Natura praw człowieka. Strasburskie standardy ich ochrony*, Toruń 2001, s. 219.

24 L. Leszczyński, *op. cit.*, s. 91.

wowaną w tych państwach jest rygorystyczne kontrolowanie poszanowania praw człowieka w procesie ustawodawczym i kontrolnym. Współcześnie przestrzeganie tychże praw jest jednym z mierników funkcjonowania dzisiejszych ustrojów demokratycznych.

Prawo do prywatności nie jest zawarte w Afrykańskiej Karcie Praw Człowieka. Natomiast Arabska Karta Praw Człowieka określa w art. 17, że życie prywatne jest święte i pogwałcenie tej świętości jest przestępstwem. Do życia prywatnego zalicza się prywatność rodziny, świętość domu i tajemnicę korespondencji oraz innych form prywatnej komunikacji²⁵. Karta nie określa, w przeciwieństwie do unormowań europejskich, dopuszczalności ingerencji w życie prywatne zgodnie z obowiązującym prawem.

Ochrona prawa do prywatności w prawie polskim

Polski system prawny nie ma tak długich tradycji w tworzeniu rozwiązań chroniących prywatność, jak państwa Europy Zachodniej, gdzie jest szeroko rozpowszechnione i chronione od dawna. Omawiając to zagadnienie, nie można jednak pominąć przepisów Konstytucji Rzeczypospolitej, które odpowiednio stanowią: 1) „Każdy ma prawo do ochrony prawnej życia prywatnego, rodzinnego, czci i dobrego imienia oraz decydowania o swoim życiu osobistym” (art. 47), 2) „Zapewnia się wolność i ochronę tajemnicy komunikowania się. Ich ograniczenie może nastąpić jedynie w przypadkach określonych w ustawie i sposób w niej określony” (art. 49), 3) „Zapewnia się nienaruszalność mieszkania. Przeszukanie mieszkania, pomieszczenia lub pojazdu może nastąpić jedynie w przypadkach określonych w ustawie i sposób w niej określony” (art. 50), 4) „Nikt nie może być obowiązany inaczej niż na podstawie ustawy do ujawniania informacji dotyczących jego osoby” (art. 51 ust.1). Ochrona prywatności stanowi jedną z przesłanek wyłączenia jawności rozprawy (art. 45 ust. 2) oraz jest jednym z zasadniczych składników ochrony konsumentów, organizowanej przez organy władzy publicznej (art. 76).

Konstytucja RP nie definiuje pojęcia „dobra osobiste”, co jest uzasadnione charakterem ustawy zasadniczej. W doktrynie pojęcie ochrony dóbr osobistych opiera się na istnieniu praw podmiotowych. Cechami

²⁵ A. Łopatka, *Jednostka jej prawa człowieka*, Warszawa, 2002, s. 111.

charakterystycznymi praw podmiotowych są: niemajątkowy charakter, ścisły ich związek z podmiotem, a także tym, że są to prawa bezwzględne. Konstytucja zalicza zatem prywatność do kategorii praw podstawowych, a konieczność jej ochrony wyprowadzana jest bezpośrednio z zasad demokratycznego państwa prawa i obowiązujących norm prawa międzynarodowego²⁶. Trybunał Konstytucyjny stwierdza, że prywatność zawiera sferę intymną, całkowicie chronioną, oraz sferę rodzinną, która powinna być objęta ochroną ograniczoną, uzasadnioną usprawiedliwionym zainteresowaniem²⁷. Podejście takie różnicuje zatem sferę prywatności na ścisłą i otwartą.

Art. 53 ust. 7 ustawy zasadniczej daje możliwość wyłączenia zobowiązania obywatela przez organy władzy publicznej do ujawniania swojego światopoglądu, przekonań religijnych czy wyznania. Ochrona prywatności jest także jedną z przesłanek, na podstawie której może nastąpić wyłączenie jawności rozprawy (art. 45 ust. 2 Konstytucji RP), a na podstawie art. 76 – stanowi jeden z głównych składników ochrony konsumenta.

Tak określone prawa stanowią konstytucyjnie chronione prawa jednostki, co daje możliwość bezpośredniego ich stosowania, bez dodatkowej implementacji w ustawach zwykłych²⁸. W konstytucji zagwarantowana jest także ochrona danych osobowych, której rozwinięcie stanowi ustawa o ochronie danych osobowych.

Za *lex specialis* wobec ogólnego konstytucyjnego ujęcia prywatności w art. 47 uznaje się art. 51 ustawy zasadniczej. Określa on autonomię informacyjną jednostki: obowiązek ujawniania informacji o sobie może zostać nałożony wyłącznie na podstawie ustawy. W ten sposób następuje uzupełnienie i konkretyzacja art. 47²⁹. Konstytucja w art. 31 ust. 3 stanowi zaś, że ograniczenie konstytucyjnych praw i wolności może nastąpić tylko za pomocą ustawy i tylko wtedy gdy są konieczne w demokratycznym państwie dla jego bezpieczeństwa, porządku publicznego, ochrony środowiska, zdrowia, moralności publicznej czy też wolności

26 Zob. orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z 24 czerwca 1997 r., K 21/96, OTK ZU 1997, nr 2 (11), poz. 23.

27 Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z 21 października 1998 r., K 24/98, OTK 1998, nr 6.

28 K. Degórska, *op. cit.*, s. 154.

29 M. Mączyński, *Prawo do prywatności*, [w:] L. Koba, W. Waclawczyk (red.), *Prawa człowieka. Wybrane zagadnienia i problemy*, Warszawa 2009, s. 227.

i praw innych osób. Zastosowane ograniczenia nie mogą naruszać istoty tych wolności i praw.

Przyjęte w ten sposób konstytucyjne ramy prawa do prywatności są konsekwencją historycznego rozwoju form jego ochrony i nawiązują do regulacji stosowanych w normach prawa międzynarodowego, jak również do praw konstytucyjnych współczesnych państw demokratycznych³⁰.

Na poziomie ustawodawstwa zwykłego ochrona prawa do prywatności zawarta jest w Kodeksie cywilnym³¹. Art. 23 k.c. określa katalog dóbr osobistych, stanowiąc, że dobra osobiste człowieka, jak w szczególności zdrowie, wolność, cześć, swoboda sumienia, nazwisko lub pseudonim, wizerunek, tajemnica korespondencji, nietykalność mieszkania, twórczość naukowa, artystyczna, wynalazcza i racjonalizatorska, pozostają pod ochroną prawa cywilnego, niezależnie od ochrony przewidzianej w innych przepisach. Katalog tych dóbr nie jest zamknięty, co potwierdza użycie terminu „w szczególności”. Brak enumeratywnego wyszczególnienia dóbr spowodowany jest faktem stałego rozwoju społecznego, w którego ramach przeprowadzana jest rewizja poglądów, norm obyczajowych i moralnych³². W literaturze przedmiotu przedstawiany jest pogląd, że jest to norma o charakterze klauzuli generalnej.

Art. 23 k.c. stanowi o niemajątkowych prawach podmiotowych, jakimi są dobra osobiste, które należą do kategorii praw podmiotowych bezwzględnych, a to wyznacza obowiązek spoczywający na każdej osobie nieingerowania w sferę praw wchodzących w zakres danego prawa³³. Roszczenia z tytułu bezprawnego naruszenia dóbr osobistych doktryna dzieli na majątkowe i niemajątkowe. Art 24 §1 k.c. stanowi, że czyje dobro osobiste zostaje zagrożone cudzym działaniem, może żądać zaniechania tego działania, chyba że nie jest ono bezprawne. W przypadku naruszenia można żądać, aby osoba, która dopuściła się naruszenia, dopełniła czynności potrzebnych do usunięcia jego skutków. Według zasad określonych w kodeksie można domagać się także zadośćuczynienia pieniężnego lub przekazania odpowiedniej sumy pieniężnej na wskazany cel społeczny. Jeżeli skutek naruszenia dobra osobistego powstanie szkoda majątkowa, poszkodowany może domagać się jej naprawienia według zasad ogólnych.

³⁰ J. Braciak, *Prawo do prywatności*, Warszawa 2004, s. 207.

³¹ Dz.U. nr 16, poz. 93.

³² A. Szpunar, *Ochrona dóbr osobistych*, Warszawa 1971, s. 121.

³³ K. Degórska, *op. cit.*, s. 155.

W prawie karnym ochrona dóbr osobistych dotyczy pozbawienia człowieka wolności, zniesławienia, zniewagi czy naruszenia nietykalności cielesnej. Przeszstępstwa w tym zakresie zawarte są w przepisach art. 212–217 Kodeksu karnego³⁴. Sankcjonowane jest także zachowanie ingerujące w prywatność, a dotyczące: bezprawnego uzyskania informacji stanowiących cudzą tajemnicę – art. 267 § 1 k.k., bezprawnego posługiwania się urządzeniami ograniczającymi wymiany informacji – art. 267 § 2 k.k., jak również ujawnienia bezprawnie uzyskanych informacji innym osobom – art. 267 § 3 k.k. Ochroną prawną objęta jest informacja stanowiąca tajemnicę prywatną.

Kolejnym działem prawa, odnoszącym się w sposób bezpośredni do poszanowania prywatności, jest prawo prasowe. Artykuł 14 ust. 6 ustawy Prawo prasowe określa, że nie wolno bez zgody osoby zainteresowanej publikować informacji oraz danych dotyczących prywatnej sfery życia, chyba że wiąże się to bezpośrednio z działalnością publiczną danej osoby³⁵. Ustawa określa więc w sposób ogólny, że prywatność osób publicznych może być naruszana, nie w każdej jednak sytuacji i nie bez ograniczeń. Przyczyną uzasadniającą taką ingerencję są racje interesu publicznego, który jest kategorią nieostrą. Prawo prasowe określa także możliwość dochodzenia finansowej rekompensaty (zadośćuczynienie pieniężne) przez pokrzywdzonego, który został dotknięty dolegliwościami wywołanymi publikacją.

Należy zwrócić uwagę, że we współczesnym świecie, a także w polskim porządku prawnym ochrona prywatności ściśle koresponduje z systemem ochrony informacji i danych osobowych (w tym danych medycznych), jakie przez różne instytucje są gromadzone i przetwarzane. Zagrożenia prywatności dotyczą w chwili obecnej przede wszystkim funkcjonowania nowoczesnych systemów informatycznych, opierających swe działanie na elektronicznych technikach przetwarzania danych. Możliwości tych systemów stale wzrastają, co powoduje możliwość zgromadzenia ogromnej liczby informacji o jednostce, jej zwyczajach czy preferencjach. Posiadanie i wykorzystywanie tych danych zwiększa poziom zagrożenia prywatności, a ich właściwe zabezpieczenie, nie tylko zresztą prawne, powinno stanowić priorytet w tej sferze działalności państwa. W doktrynie funkcjonuje pogląd, iż: „prywatność odnosi się m.in. do ochrony informacji dotyczących

³⁴ Dz.U. z 1997 r., nr 88, poz. 553.

³⁵ Dz.U. z 1984 r., nr 5, poz. 24 z późn. zm.

danej osoby i gwarancji pewnego stanu niezależności, w której ramach człowiek może decydować o zakresie i zasięgu udostępniania i komunikowania innym osobom informacji o swoim życiu³⁶.

Wychodząc naprzeciw temu zagrożeniu, Rada Europy wypracowała zestaw instrumentów ochrony prawnej, co znalazło swój wyraz w treści Konwencji nr 108 z 28 stycznia 1981 r. dotyczącej ochrony osób w związku z automatycznym przetwarzaniem danych osobowych. Przyjęte rozwiązania opierają się na następujących założeniach:

- banki danych, które wykorzystują metody automatycznego przetwarzania informacji, mogą gromadzić jedynie informacje uzyskane w sposób legalny,
- gromadzenie danych jest dopuszczalne dla jasno określonego, zgodnego z prawem celu, a ich wykorzystanie musi w pełni odpowiadać temu celowi,
- dane osobowe określające przynależność rasową, poglądy polityczne, przekonania religijne lub inne, określające stan zdrowia, preferencje seksualne, dotyczące wyroków skazujących nie mogą być przetwarzane automatycznie, chyba że przewidziano specjalne gwarancje,
- dane powinny być ściśle i odpowiadać faktycznemu stanowi rzeczy,
- przechowywanie danych, które umożliwiają identyfikację danej osoby, nie może wykroczać poza czas niezbędny dla osiągnięcia celów, które uzasadniały ich zarejestrowanie.

Konwencja formuje ponadto katalog uprawnień, które przynależą osobie zainteresowanej przez wewnętrzne prawo krajowe:

- prawo do informacji o istnieniu banku danych, jego zasadniczych celach, osobie odpowiedzialnej za jego funkcjonowanie;
- prawo do otrzymania w rozsądnych przedziałach czasowych, bez nadmiernych wydatków, informacji o istnieniu danych odnoszących się do tej osoby, a także prawo do przystępnej i zrozumiałej informacji o ich zawartości;
- prawo do sprostowania danych oraz do żądania ich usunięcia, jeśli zostały pozyskane lub przetworzone z naruszeniem zasad prawa wewnętrznego i postanowień Konwencji;
- prawo do środka odwoławczego w przypadku, kiedy nie są respektowane określone wyżej gwarancje.

³⁶ Por. wyrok Trybunału Konstytucyjnego, U 5/97, OTK 1998, nr 4, poz. 46.

Prace Rady Europy w dziedzinie ochrony danych określiły podstawowe standardy ochrony, a także rekomendacje sektorowe, które stały się wyraźnymi „kierunkowskazami” dla regulacji prawnych w krajach członkowskich. Ich zasadniczym elementem jest przekonanie, że człowiek, jeśli to możliwe, ma prawo być anonimowym, tzn. sam może decydować o tym, jakie informacje o nim mogą zostać udostępnione osobom trzecim. Jednostka powinna posiadać prawo dostępu do danych określających szeroko rozumianą tożsamość oraz uprawnienia do ich poprawiania i usuwania, gdyby informacje te były w posiadaniu niepowołanych do tego podmiotów. W przeciwnym razie zostaje naruszone prawo do prywatności³⁷. Najważniejszą funkcją, jaką spełnia ochrona danych osobowych, jest właśnie zagwarantowanie prawa do prywatności. Na gruncie prawa polskiego konkretyzacją ochrony danych osobowych jest ustawa o ochronie danych osobowych³⁸, która uszczegóławia obowiązki podmiotów zajmujących się przetwarzaniem danych osobowych. Na podstawie art. 1 ust. 1 tejże ustawy każdy ma prawo do ochrony dotyczących go danych osobowych. W art. 27 ust. 1 określone są kategorie danych osobowych, które są szczególnie istotne dla ochrony prywatności i ustawowo są objęte zakazem przetwarzania. Nie można wykorzystywać danych określających pochodzenie rasowe lub etniczne, poglądy polityczne, przekonania religijne i filozoficzne, przynależność wyznaniową, przynależność do związku zawodowego i partii politycznej. Ważnymi kategoriami podlegającymi także zakazowi przetwarzania są dane dotyczące stanu zdrowia, nałogów, kodu genetycznego oraz życia seksualnego³⁹.

W zależności od sposobu od definiowania sfery prywatności nasuwa się pytanie: czy wszystkie kategorie danych osobowych powinny podlegać ochronie? Przykładem są informacje o statusie materialnym danej osoby, wysokości zarobków, oszczędności, stanu kont bankowych, dokonywanych operacjach finansowych, posiadanych nieruchomościach. Z punktu widzenia funkcjonowania administracji państwowej (np. urzędów skarbowych) ujawnienie tego typu informacji nie jest naruszeniem sfery prywatności. Zagadnienie ochrony danych osobowych jest problemem bardzo szerokim i z pewnością zasługuje na dokładniejszą analizę w osobnym opracowaniu.

37 K. Wygoda, *Ochrona danych osobowych i prawo do informacji o charakterze osobowym*, [w:] B. Banaszak, A. Preisner (red.), *Prawa i wolności...*, s. 401.

38 Dz.U. z 1997 r., nr 133, poz. 833.

39 A. Mednis, *Prawna ochrona danych osobowych*, Warszawa 1995, s. 81.

Kwestię ochrony prywatności można odnieść także do specyficznej grupy osób, jaką są osoby publiczne. W nawiązaniu do zasady jawności życia publicznego prawo do informacji na temat osoby publicznej powinno mieć pierwszeństwo przed jej prawem do prywatności. Jawność jest jedną z zasadniczych zasad funkcjonowania współczesnego państwa prawnego i demokratycznego⁴⁰. Nie oznacza to jednak, że wszystkie sfery życia prywatnego osób publicznych stają się jawne. Można wysnuć tezę, że w tym przypadku wzrasta tolerancja w zakresie wkraczania w sferę prywatności tychże osób. Dostęp do informacji o osobach publicznych w sposób naturalny zwiększa poziom kontroli społecznej. Osoby sprawujące władzę wybierając drogę kariery politycznej muszą mieć świadomość, że sfera ich prywatności będzie ograniczona. Jest to zatem swoiste go rodzaju „cena” za posiadanie statusu osoby publicznej.

Z osobami publicznymi utożsamia się bardzo często osoby pojawiające się w mediach: aktorów, piosenkarzy, sportowców, prezenterów telewizyjnych. Osoby te określa się terminem *celebrities*. Mają one prawo do ochrony prywatności i – jak pokazują wyroki sądowe – skutecznie z niej korzystają. Nie należy jednak zapomnieć, że osoby takie celowo ujawniają mediom informację o życiu prywatnym, ponieważ jest to element kreowania wizerunku, warunkuje pozycję i popularność zawodową, a zatem źródło dochodu.

Podsumowanie

Przyjęte ramy niniejszego opracowania nie pozwalają w pełni odnieść się do wszystkich zagadnień związanych z ochroną prywatności. Należy zauważyć, że ze wszystkich praw jednostki, mimo rozbudowanego systemu konstytucyjnych i międzynarodowych aktów normatywnych odnoszących się do tej sfery funkcjonowania człowieka, to zagadnienie jest jednym z najtrudniejszych do analizy i wyjaśnienia.

Istota prywatności przenika się z innymi prawami i wolnościami, co utrudnia wyznaczenie precyzyjnej linii podziału między nimi. W doktrynie prawa nie udało się stworzyć jednej, spójnej i powszechnie akceptowanej i stosowanej koncepcji prawa do prywatności. Jest ono jednak prawem zasadniczym, w którego ramach podejmowane są próby skonkretyzowania obszarów ochrony. Prawo do prywatności z przedmiotu

40 M. Puwalski, *Prawo do prywatności osób publicznych*, Toruń 2003, s. 11.

dysput akademickich stało się w ostatnim czasie istotnym problemem współczesnych społeczeństw i wyzwaniem nie tylko dla doktryny, ale także dla praktyki prawniczej. Prywatność jest bowiem wartością samostanną i wymaga właściwej ochrony prawnej.

Prywatność można rozumieć współcześnie jako poziom dostępności do jednostki, określa ona stopień, w jakim znają nas inni, w jakim mają do nas fizyczny dostęp, w jakim jesteśmy przedmiotem ich zainteresowania i w jakim mogą wpływać na naszą podmiotowość. W dobie społeczeństwa informacyjnego podstawową miarą określającą możliwość wpływu na życie drugiej jednostki jest informacja o niej. Właśnie to władztwo informacyjne jest największym zagrożeniem dla prywatności. Uważam, że człowiek traci obecnie prywatność, mimo że istnieją rozbudowywane systemy normatywne, mające ją chronić. Państwo zawsze znajdzie uzasadnienie dla ingerencji w sferę życia jednostki, ponieważ dzięki temu zwiększa się jego zakres i zasięg działania, a więc władza, która już niekoniecznie służy ochronie praw człowieka. Akceptacje i przyzwolenie dla takich działań stwarzają zarówno rządy, jak i obywatele skłonni zaakceptować w imię zbiorowego strachu nie tylko wzrastające ograniczenia, ale także odebranie praw konstytucyjnych i obywatelskich. Niewątpliwie stwarza to poważne zagrożenie dla człowieka, jego godności i prawa do poszanowania prywatności i anonimowości.

Przykładem ingerencji w życie prywatne jednostki jest ograniczenie uprawnień do prokreacji. Przykładem są tutaj Chiny, gdzie państwo systemowo ogranicza możliwość posiadania kilkorga dzieci. W aspekcie wzrostu demograficznego, który stał się problemem globalnym inne państwa mogą także ingerować w tę sferę, skutecznie ograniczając rozmnażanie gatunku ludzkiego⁴¹.

Współczesne państwa rozbudowują w znaczącym zakresie instrumenty prawa ochrony prywatności w wielu gałęziach prawa, co gwarantowane jest w normach prawa międzynarodowego i konstytucyjnego. Jednocześnie państwa także przez rozwiązania prawne, w tym konstytucyjne, rozwijają system publicznego gromadzenia danych o obywatelach. Powyższe zadania stoją ze sobą w sprzeczności, co nie zwalnia jednak z obowiązku poszukiwania coraz to skuteczniejszych instrumentów ochrony. Zasadne jest jednak, aby ściśle określić i ograniczyć zakres ingerencji państwa w obszar wolności jego obywateli.

41 M. Mączyński, *op. cit.*, s. 228.

Niemal wszystko, co nas otacza, można uznać za element naszej prywatności. Prywatność jest prawem, które powinno służyć jako szczegółowy i konkretny wyznacznik granic autonomii jednostki. Nie wolno korzystać ze swych praw i wolności, jeśli przy ich realizacji naruszy się prywatność innej osoby⁴². Rozwój techniki, globalnych środków komunikacji i mediów rodzi zarówno zadowolenie z demokratyzacji i wolności procesów komunikacji, jak i uzasadnione obawy, czy taka wolność nie stanie się uzasadnieniem dla ograniczenia prawa do poszanowania życia prywatnego. Codziennie przekraczane są granice prywatności i intymności, naruszane są czyjeś dobra osobiste. Nasza prywatność jest codziennie naruszana akcjami marketingowymi, w postaci telefonów, sms-ów czy folderów reklamowych. Nie możemy zapominać, że naturalnemu pragnieniu człowieka przebywania i kontaktu z innymi ludźmi towarzyszy także potrzeba izolacji, odrębności, intymności, spokoju czy odpoczynku w samotności. Zapewnienie odpowiedniej równowagi dla tych potrzeb jednostki to wciąż wyzwanie dla wciąż kształtującego się systemu ochrony praw człowieka, a zarazem współczesnego państwa.

SUMMARY

Marcin Pryciak

THE RIGHT TO PRIVACY

Protection of the private sphere of life is classified as part of the human rights of the so-called first generation, recognized by most modern legal systems as a fundamental right. Accordingly, the right to protect privacy is guaranteed by international, European and Polish laws. From the normative perspective, privacy implies an assumption that the individual is entitled to shape the private sphere of his or her life so that it is free from interference and inaccessible to others. Contemporary states have a tendency to significantly expand the instruments of the right to privacy, yet simultaneously find reasons to grossly interfere with it.

Translated by Marzena Bąk

KEYWORDS: right to privacy, human rights, international law, European law, constitutional law, person

⁴² *Ibidem*, s. 228.